

NDW-RP-(3)

(SJIF) Impact Factor-7.675

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

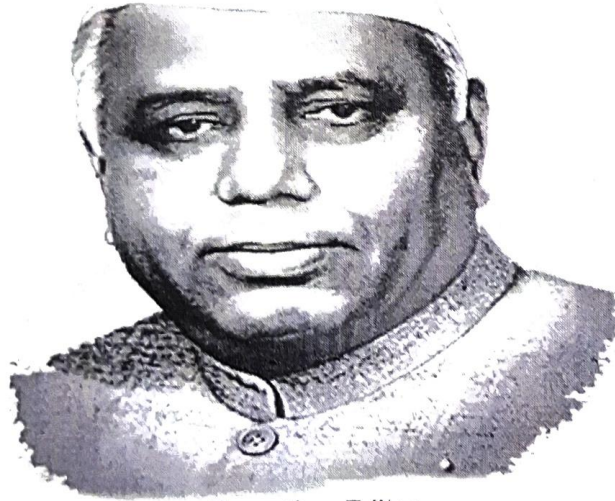
Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

March -2021

ISSUE No- (CCLXXV) 289 (A)

आधुनिक महाराष्ट्राच्या निर्मितीत यशवंतराव चव्हाण यांचे योगदान

Chief Editor

Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Executive Editor

Dr. Vanmala Govindrao Gundre
Principal
Yeshwantrao Chavan College,
Ambejogai, Dist.- Beed

Editor

Dr. Anant Dadarao Markale
Head, Dept. of Hist.
Yeshwantrao Chavan College,
Ambejogai, Dist.- Beed

The Journal is indexed in:

Scientific Journal Impact Factor (SJIF)

Cosmos Impact Factor (CIF)

International Impact Factor Services (IIFS)

Aadhar International Publication Amaravati

Website—www.aadharsocial.com Email—aadharsocial@gmail.com

PRINCIPAL

Savitribai College of Art's
Pimpalgaon Pise, Tal. Shrigonda, Dist. A.Nagar

Impact Factor – 7.675

ISSN – 2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

March -2021

ISSUE No- (CCLXXV) 289 (A)

आधुनिक महाराष्ट्राच्या निर्मितीत
यशवंतराव चव्हाण यांचे योगदान

Prof. Virag.S.Gawande

Chief Editor

Director

Aadhar Social Research &, Development Training Institute, Amravati.

Dr. Vanmala Govindrao Gundre

Executive Editors

Principal

Yeshwantrao Chavan College, Ambejogai, Dist.- Beed

Dr. Anant Dadarao Markale

Editor

Head, Dept. of Hist.

Yeshwantrao Chavan College, Ambejogai, Dist.- Beed

Aadhar International Publication

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

© All rights reserved by the authors & publisher

PRINCIPAL

Savitribai College of Arts

Pimpalgaon Psa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar

Editorial Board

Chief Editor -

Prof. Virag S. Gawande,
Director,
Aadhar Social Research &
Development Training Institute, Amravati. [M.S.] INDIA

Executive-Editors -

- ❖ **Dr. Dinesh W. Nichit** - Principal, Sant Gadge Maharaj Art's Comm, Sci Collage,
Walgaoon, Dist. Amravati.
- ❖ **Dr. Sanjay J. Kothari** - Head, Deptt. of Economics, G.S. Tompe Arts Comm, Sci Collage
Chandur Bazar Dist. Amravati

Advisory Board -

- ❖ **Dr. Dhyaneshwar Yawale** - Principal, Saraswati Kala Mahavidyalaya , Dahihanda, Tq-Akola.
- ❖ **Prof. Dr. Shahab Rizvi**, Pillai's College of Arts, Comm. & Sci., New Panvel, Navi Mumbai
- ❖ **Dr. Udaysinh R. Manepatil**, Smt. A. R. Patil Kanya Mahavidyalaya, Ichalkaranji.
- ❖ **Dr. Sou. Parvati Bhagwan Patil**, Principal, C.S. Shindure College Hupri, Dist Kolhapur
- ❖ **Dr. Usha Sinha**, Principal, G.D.M. Mahavidyalay, Patna Magadh University, Bodhgay Bihar

Review Committee -

- ❖ **Dr. D. R. Panzade**, Assistant Pro. Yeshwantrao Chavan College, Sillod, Dist. Aurangabad (MS)
- ❖ **Dr. Subhas R. Patil**, Principal, Government College Of Education, Bhandara, Maharashtra
- ❖ **Dr. Kundan Ajabrao Alone**, Ramkrushna Mahavidyalaya, Darapur Tal-Daryapur, Dist-Amravati.
- ❖ **DR. Gajanan P. Wader** Principal, Pillai College of Arts, Commerce & Science, Panvel
- ❖ **Dr. Bhagyashree A. Deshpande**, Professor Dr. P. D. College of Law, Amravati]
- ❖ **Dr. Sandip B. Kale**, Head, Dept. of Pol. Sci., Yeshwant Mahavidyalaya, Seloo, Dist. Wardha.
- ❖ **Dr. Hrushikesh Dalal**, Asstt. Professor K.K. Sanskrit University, Ramtek

Our Editors have reviewed paper with experts' committee, and they have checked the papers on their level best to stop furtive literature. Except it, the respective authors of the papers are responsible for originality of the papers and intensive thoughts in the papers.

- **Executive Editor**

Published by -

Prof. Virag Gawande

Aadhar Publication, Aadhar Social Research & Development Training Institute, New Hanuman Nagar,
In Front Of Pathyapustak Mandal, Behind V.M.V. College, Amravati
(M.S) India Pin- 444604 Email : aadharpublication@gmail.com

Website : www.aadharsocial.com Mobile : 9595560278 /

PRINCIPAL

Savitribai College of Arts

Pimpalgaon Pise, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar

INDEX

No.	Title of the Paper	Author's Name	Page No.
1	समाजशास्त्र पत्रिका मध्ये सांस्कृतिक जातपोषण	डा. संजय महादेव गाव	1
2	समाजशास्त्र पत्रिका मध्ये समाजशास्त्र विषयक विचार व कार्य	डा. राजेशी जाधव	9
3	समाजशास्त्र पत्रिका मध्ये समाजशास्त्राची विद्या आणि परिपूर्णता	डा. रामचंद्र मीनस माडे	11
4	समाजशास्त्र पत्रिकातील शैक्षणिक दृष्टीकोन कार्य	डा. डी. शिवाजी माधवराव दिवाना	14
5	समाजशास्त्र पत्रिका मध्ये समाजशास्त्रातील वृत्ती शैक्षणिक योगदान	डॉ. भाग्यश्री लोकराव गावडे	17
6	समाजशास्त्र पत्रिका आणि समाजशास्त्राचा विकास	डा. डी. लक्ष्मण लोकराव	21
7	सांख्यिकीय माहितीद्वारे शैक्षणिक समाजशास्त्र पत्रिका	डा. डी. राजेश गावडे	24
8	समाजशास्त्र पत्रिका: सांस्कृतिक जातपोषण	डा. डी. गावडे गावडे	28
9	समाजशास्त्र पत्रिका: समाजशास्त्र पत्रिका	डा. सुरेश विठ्ठलराव माडील	32
10	समाजशास्त्र पत्रिका मध्ये सांख्यिकीय दृष्टीकोन आणि वैचारिक मूल्ये	डा. मोहन बाबुराव पत्रिका	35
11	समाजशास्त्र पत्रिका सांख्यिकीय जातपोषण	डा. डी. विठ्ठल लोकराव पुराणीक	39
12	समाजशास्त्र पत्रिका मध्ये सांख्यिकीय विचार	डा. डी. भाग्यश्री विठ्ठल कदम	42
13	समाजशास्त्र पत्रिका मध्ये सांख्यिकीय विचार आणि समाजशास्त्राचा विकास	डा. डी. मोहन गावडे	46
14	समाजशास्त्र पत्रिका मध्ये समाजशास्त्राचा विकास	डा. भाग्यश्री लोकराव	52
15	समाजशास्त्र पत्रिका मध्ये सांख्यिकीय दृष्टीकोन कार्य	डा. सुरेश मजगावडे	56
16	समाजशास्त्र पत्रिका मध्ये समाजशास्त्राचा विकास	डा. डी. केशव लक्ष्मण लक्ष्मण	60
17	समाजशास्त्र पत्रिका मध्ये समाजशास्त्राचा विकास	डा. डी. लक्ष्मण गावडे	64
18	समाजशास्त्र पत्रिका मध्ये सांख्यिकीय कार्य	डा. डी. सुरेश बाबुराव माडील	68
19	समाजशास्त्र पत्रिका मध्ये समाजशास्त्राचा विकास	डा. विठ्ठल गावडे	72

Principal
 Savitribai College of Arts
 Pimpri-Chinchwad, Tal. Shivajinagar, Dist. Ahmednagar

यशवंतराव चव्हाण यांचे विसापूर कारागृहातील दिवस**डॉ. वाजगे नवनाथ दत्तात्रय**

सहाय्यक प्राध्यापक, इतिहास विभाग,

सावित्रीबाई कला महाविद्यालय, पिंपळगाव पिसा, ता. श्रीगोंदा, जि. अहमदनगर,

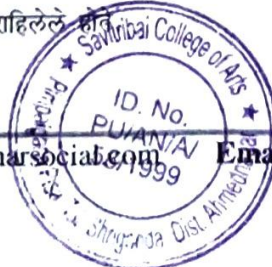
(महाराष्ट्र) मो.नं. ८८०५१०९६३७ ई-मेल : ndwajage@gmail.com

महाराष्ट्राचे माजी मुख्यमंत्री यशवंतराव चव्हाण युवा अवस्थेत सविनय कायदेभंग चळवळीत सहभागी झाले होते. स्वातंत्र्य आंदोलनातील सहभागामुळे त्यांना अठरा महिन्यांची शिक्षा झाली, अठरा महिन्यांच्या शिक्षेपैकी पंधरा महिने त्यांना प्रत्यक्ष जेलमध्ये काढावे लागले. १९३२ च्या फेब्रुवारी महिन्यात यशवंतराव चव्हाण येरवडा जेलमध्ये आले. येरवडा येथील कॅम्पजेलमध्ये त्यांनी एक वर्षाचा कारावास पूर्ण केला. तिथे एक वर्ष पूर्ण झाल्यानंतर पुढचे तीन महिने त्यांनी विसापूर जेलमध्ये पूर्ण केले. यशवंतराव चव्हाणांनी आपल्याला जेलमध्ये आलेले अनुभव, त्यातून आलेली प्रगल्भता, समृद्ध झालेले अनुभव विश्व या संदर्भात आपल्या आत्मचरित्रातून वर्णन रेखाटले आहे. प्रस्तुत लेखातून यशवंतराव चव्हाण यांनी विसापूर जेलमध्ये जे तीन महिने व्यतीत केले, त्या संदर्भात मांडणी केली आहे.

अहमदनगरपासून सुमारे ४५ कि.मी. अंतरावर विसापूर या गावामध्ये हंगा नदीच्या काठावर निर्जन ठिकाणी विसापूर कारागृह वसविण्यात आले होते. इ.स. १८६१ मध्ये दौंड - मनमाड रेल्वेमार्गाला सुरुवात झाली. हा रेल्वेमार्ग विसापूर गावाजवळून जातो. Great Indian Peninsula Railway या नावाने देखील हा रेल्वेमार्ग ओळखला जातो. विसापूर गावामध्ये कारागृह स्थापन करत असताना हा रेल्वेमार्ग अतिशय महत्त्वाचा होता. पुणे किंवा अहमदनगरपासून विसापूरमध्ये केंद्री आणत असताना हा रेल्वेमार्ग ब्रिटिशांना निश्चितच उपयोगी ठरला असेल.

ब्रिटिशांच्या विसापूरमधील वास्तव्याच्या खुणा आजही आपल्या स्वातंत्र्यपूर्व काळातील आठवणींना उजाळा देतात. विसापूर कारागृह हे हे ब्रिटिशांच्या येथील वास्तव्याची फार मोठी निशाणी आहे. स्वातंत्र्यपूर्व कालखंडात अन्याय, अत्याचार, वार्डट वागणूक यासाठी कुप्रसिद्ध झालेले 'विसापूर कारागृह' हे विसापूरमध्ये असून आज या कारागृहाचे रूपांतर खुल्या कारागृहात झाले आहे. विसापूर रेल्वेस्टेशनपासून सुमारे एक ते दिड कि.मी. अंतरावर हे कारागृह असून स्वातंत्र्यपूर्व कालखंडात हे कारागृह चर्चेचा मुख्य विषय बनले होते. भारतात ब्रिटिशांच्या विरोधात ज्यावेळी सविनय कायदेभंग आंदोलन सुरू झाले. त्यावेळी विसापूर कारागृह हे तेथील कैद्यांना दिलेल्या वागणूकीबाबत केवळ महाराष्ट्रातच नव्हे तर आखिल भारतीय पातळीवर चर्चेत आले होते.

इ.स. १९३० मध्ये संपूर्ण भारतभरात सविनय कायदेभंग चळवळीस सुरुवात झाली. महाराष्ट्राचा सविनय कायदेभंग चळवळीतील सहभाग अतिशय महत्त्वाचा होता. सविनय कायदेभंग चळवळीच्या काळात जनतेच्या मनातील तुरुंगाची, ब्रिटिश लष्कराची भीती कमी झाली. जनता उत्स्फूर्तपणे आंदोलनात सहभाग घेऊन स्वतःला अटक करवून घेत होती. दुसऱ्या वाजुने आंदोलकांना तुरुंगात डांबण्याचे काम मात्र ब्रिटिशांकडून अतिशय उत्स्फूर्तपणे पार पाडले जात होते. महात्मा गांधींनी जनतेच्या मनातील तुरुंग, कारावास या गोष्टींची भीती घालवली होती. त्यामुळेच सविनय कायदेभंग चळवळीमध्ये महाराष्ट्रातील जनतेचा सहभाग उत्स्फूर्त होता. अटक करून घेणे, तुरुंगवास भोगणे यासारख्या गोष्टींचे कॉंग्रेसचे कार्यकर्ते, सर्वसामान्य जनता यांना अजिबात भीती वाटत नव्हती. अशा परिस्थितीत आंदोलकांना ब्रिटिशांमार्फत महाराष्ट्रातील विविध कारागृहांमध्ये डांबून ठेवण्यात येत होते. महाराष्ट्रामध्ये ब्रिटिशांनी नाशिक जेल, वरळी जेल, आर्थर रोड जेल, येरवडा जेल यांसारखी कारागृहे उभी केली. यामध्ये अहमदनगर जिल्ह्यातील श्रीगोंदा तालुक्यातील विसापूर येथील कारागृहाचा देखील समावेश होतो. सविनय कायदेभंग चळवळीच्या काळात राजकीय कैद्यांना ठेवण्यासाठी या कारागृहाचा उपयोग केला गेला. येथे कैद्यांवर जो अन्याय होत असे तो तर अगदी राष्ट्रीय पातळीवर गाजलेला विषय होता. त्यामुळे स्वातंत्र्यपूर्व कालखंडात विसापूर कारागृह हे चर्चेच्या केंद्रस्थानी राहिलेले होते.

PRINCIPAL

Savitribai College of Arts

Pimpalgaon PISA, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar

महात्मा गांधींच्या विचारांनी प्रभावित होऊन यशवंतराव चव्हाणांनी भारतीय स्वातंत्र्य आंदोलनात सहभाग घेतला. सविनय कायदेभंग चळवळीच्या काळात यशवंतराव चव्हाण हे १७-१८ वर्षांचे असतानाच त्यांनी या चळवळीत महभाग घेतला. सभेचे आयोजन करणे, सभांमध्ये भाषण करणे, पत्रके वाटणे, प्रभात फेरी काढणे, वृत्तपत्रामाठी वातमी पुरवणे यांसारखी कामे यशवंतराव चव्हाणांनी केली. अगदी शालेय जीवनापासूनच कराड तालुक्यामधील चळवळीमध्ये यशवंतराव सहभागी झाले. सविनय कायदेभंग चळवळीच्या काळात कराड तालुक्यात ब्रिटिश सरकारविरोधी केलेल्या कारवायांमुळे यशवंतराव चव्हाणांना अठरा महिने कारावासाची शिक्षा सुनावली गेली. या शिक्षेपैकी एक वर्ष त्यांनी येरवडा कारागृहात पूर्ण केले. त्यानंतरचे तीन महिने त्यांची खानगी विसापूर कारागृहात झाली. यशवंतराव या कारागृहात येण्याअगोदर हे कारागृह येथील कैद्यांवर होणाऱ्या अन्यायाबाबत संपूर्ण भारतामध्ये चर्चेस आले होते. या पार्श्वभूमीवर इ.स. १९३२ मध्ये यशवंतराव चव्हाण या कारागृहात येऊन पोहोचले होते.

इ.स. १९३२ हे वर्ष सुरु झाल्यानंतर यशवंतराव चव्हाणांच्या शिक्षेपैकी एक वर्षाचा कालावधी पूर्ण झाला. शिक्षेचे एक वर्ष पूर्ण झाल्यानंतर येरवडा जेलमधून काही कैद्यांना विसापूर जेलमध्ये घेऊन जाणार आहेत असे जाहीर करण्यात आले. या कैद्यांमध्ये यशवंतराव चव्हाणांचे नाव देखील होते. विसापूर कारागृहाची ख्याती अत्यंत कष्टदायी कारागृह अशा प्रकारची होती. येथील हवामान चांगले नव्हते. पाण्याची कमतरता, कडक वंदोबस्त आणि कठोर अधिकारी असलेले कारागृह अशी विसापूर कारागृहाची ख्याती होती. यशवंतरावांचे येरवडा कारागृहातील दिवस चांगले गेले होते त्यामुळे राहिलेले दिवस दुःखात गेले तरी चालेल अशी त्यांनी आपल्या मनाची तयारी केली होती. ठरलेल्या दिवशी सकाळी विसापूर कारागृहामध्ये जाणाऱ्या कैद्यांचे गट तयार करण्यात आले. शंभर माणसांचा एक गट तयार करण्यात आला. यामध्ये यशवंतराव चव्हाण देखील होते. कॅप जेलच्या दाराशी असलेल्या पोलीसांच्या मोटारीत बसण्यासाठी निघण्यापूर्वी त्यांनी पुन्हा एकदा मागे जेलकडे वळून बघितले. घर सोडताना जसे दुःख होते, त्याच्यापेक्षा काहीसे जास्त दुःख त्यांना येरवडा जेल सोडताना झाले. ही एक वर्षाची जेलची आनंददायी संगत त्यांच्या जन्मभर लक्षात राहिल अशी होती. तेथे भेटलेली माणसे, वाचलेली पुस्तके, झालेल्या चर्चा व त्यातून आलेली नवी जाण या सर्व बाबी जीवनाला शक्ती देणाऱ्या व पोषक गोष्टी होत्या त्यामुळे यशवंतरावांच्या मनात कृतज्ञतेचा भाव निर्माण झाला आणि त्यांचे डोळे अक्षरशः भरून आले.

दुसऱ्या दिवशी हे सर्व कैदी विसापूरला पोहोचले. विसापूर कारागृह हे दोंड आणि मनमाड या रेल्वेलाईनवर असलेल्या विसापूर रेल्वे स्टेशनपासून एक ते दीड कि.मी. अंतरावर आहे. एखादया ओसाड माळरानावर बांधलेला हा जुना जेल बऱ्याच लांब पाहिल्यावर मनामध्ये एक प्रकारची भीती निर्माण करते. येरवडा जेलमधील कैद्यांचा हा गट विसापूरला पोहोचल्यानंतर त्यांच्या लक्षात आले की, मागील वर्षापासून तेथे राहणाऱ्या सत्याग्रहींनी या जेलला अतिशय वेगळे रूप दिले होते. जेल अधिकाऱ्यांची आणि सत्याग्रहींची एक सहकाराची भावना तेथे निर्माण झाली होती. गुजरात आणि मुंबई येथून आलेले अनेक प्रमुख नेते आणि कार्यकर्ते या जेलमध्ये होते. या जेलला अनेक बराकी असून प्रत्येक बराकीला सत्याग्रहींमधून एक प्रमुख 'स्योक्समन' निवडला जात असे. त्या बराकीतील सत्याग्रही कैद्यांचे जे प्रश्न असतील ते प्रश्न मोडवण्याचे काम हा पुढारी करत असे. पत्रव्यवहार, पुस्तके मागवणे, आजारपणासाठी लागणारी औषधे मिळवणे अशा स्वरूपाचे हे प्रश्न असत. यशवंतराव चव्हाण ज्या बराकीत होते, त्या बराकीचे पुढारी वडोद्याचे प्रसिध्द काँग्रेस नेते श्री. मगनभाई पटेल हे होते. मनमिळाऊ स्वभाव, मूढ व मधुर भाषण करण्याची सवय या गुणांमुळे त्यांच्यावर सगळ्यांचा पूर्ण विश्वास होता.

येरवडा जेलमधील कैद्यांच्या या गटाने विसापूर कारागृहात गेल्यानंतर थोड्याच दिवसांत येरवडातील वाराव्या बराकीचे रूप विसापूर येथील बराकीस देण्याचा प्रयत्न केला. स.का. पाटील हे मुंबईचे प्रसिध्द नेते यावेळी विसापूर कारागृहामध्ये होते. त्यांनी जेलमध्ये अतिशय व्यवस्थित आणि संपन्न अशी लायब्ररी उभी केली होती. या लायब्ररीमध्ये शेकडो जुनी पुस्तके येत. त्याचप्रमाणे शेकडो जुनी पुस्तके परत जात, असा सहकार्याचा संबंध येथे प्रस्थापित झालेला यशवंतरावांनी पाहिला.

यशवंतराव चव्हाण राहत असलेल्या बराकीमध्ये येरवडा कॅप जेल येथील वारा नंबरच्या बराकीतील काही मित्र होते. यामध्ये तात्या डोईफोडे, दयारणव कोपर्डे, यशवंतराव चव्हाण हे तिथे अगोदर येरवडा जेलमध्ये एकत्र

गहिल्ले होते पुढे ह.रा. महाजनी हे देखील याच बगकीत आले त्यामुळे येवढा जेलप्रमाणेच वाचनाच्या व चर्चेच्या बंधकी येथे देखील मग झाल्या या बगकीमध्ये काही गुजराती गजबंदी होते त्याच्या भरवामामुळे गुजराती बोलणे यशवंतरावांना समजू लागले गुजराती भाषेची नजिकची ओळख देखील यशवंतरावांना विसापूर जेलमध्येच झाली त्यांना उपयोग पुढे त्यांचा लि.भाषिक राज्याचा मुख्यमंत्री झाल्यानंतर फार झाला

ह.रा. महाजनींनी यशवंतराव चव्हाणांना मृत्ना केली की, आपण गेले वर्ष सव्वा वर्ष विविध विषयांवरील पुस्तके वाचली आहेत, अभ्यासली आहेत तेव्हा त्यांचे आपल्या मनावर झालेले परिणाम आणि आपल्या विचारांच्या दिशा इतर लोकांना सांगण्यासाठी बगकीतील मित्रांपुढे एक व्याख्यान द्यावे. त्या मृत्नेस अनुसरून यशवंतराव चव्हाणांनी 'गांधीवाद' हा विषय घेऊन ३५ ते ४० मिनिटांचे एक भाषण त्या बगकीत दिले. यशवंतराव चव्हाणांना गांधीवादाचे जे वेगवेगळे पैलू समजले होते आणि त्यांच्या वाचनामधून आणि चिंतनामधून त्यांना जी समज आली होती. तिची मांडणी त्यांनी आपल्या भाषणामधून केली. आपल्या भाषणाच्या शेवटी त्यांनी स्पष्ट केले की, मला जो गांधीवाद समजला आहे, तो असा आहे. परतू ही माझी जीवननिष्ठा आहे असे मी प्रामाणिकपणे म्हणू शकत नाही यशवंतरावांच्या मते, मानवी जीवनाला नित्य उपयोगी पडणाऱ्या गांधीवादाची सर्वात महत्वाची देणगी म्हणजे साध्य-साधनशुचिता ही होय. गांधीवादाचे गजकीय आणि आर्थिक कार्यक्रम कोणी स्विकारो अगर न स्विकारो परंतु साधनशुचितेचा हा सिध्दांत केवळ तत्वतः श्रेष्ठ वाटतो असे नव्हे तर व्यवहारात दैनंदिन आचारासाठीही अत्यंत उपयोगी पडणारा सिध्दांत आहे.

एखादा नेमका विषय घेऊन त्यावर बोलण्याचा यशवंतरावांचा हा पहिलाच प्रसंग होता. यशवंतरावांचे पाऊण तासांचे ते भाषण संपल्यानंतर अनेकांनी त्यांचे अभिनंदन केले. विशेषतः ह.रा. महाजनी आणि निपाणीचे अनंतराव कटकोळ या गांधीवादाच्या पुरस्कर्त्या नेत्यांनी यशवंतरावांचे फारच कौतुक केले. यशवंतरावांनी वयाच्या आणि शिक्षणाच्या मानाने केलेली विषयाची मांडणी त्यांना फार मोलाची वाटली. यशवंतरावांना गेले वर्ष, सव्वा वर्ष आपण जे वाचतो आहोत, त्याचा काही ना काही उपयोग झाला याचे समाधान वाटले. यापुढे आपण जे वाचू त्यासंबंधाने असेच बोलत गेले पाहिजे असा विचार यशवंतरावांच्या मनात आला.

इ.स. १९३३ च्या मे महिन्यात शिर्सेची मुदत संपली. सजा होण्यापूर्वीचे कपडे अंगावर चढवून यशवंतराव चव्हाण विसापूर स्टेशनवर येऊन दाखल झाले. यावेळी त्यांच्याबरोबर तात्या डोईफोडे हे देखील होते. तात्या डोईफोडे आणि यशवंतराव चव्हाण हे दोघेही एकाच वेळी जेलमध्ये आले होते व दोघांची सुटका देखील एकाच वेळी झाली होती. घरचे कपडे अंगावर घातल्यावर यशवंतरावांना काही क्षण चुकल्यासारखे वाटले. पण केवळ थोडाच वेळ. यावेळी जेलचे अधिकारी विक्रीटे काढून देण्याकरता स्टेशनवर आले होते. यशवंतरावांनी त्यांच्या मदतीने विक्रीटे काढून घेतली आणि दौडहून पुण्याला जाणाऱ्या गाडीत बसले. अशा तऱ्हेने कारागृहातील एक दिवस मुदतीचा मुक्काम संपवून यशवंतराव चव्हाण आपल्या घरी पोहोचले.

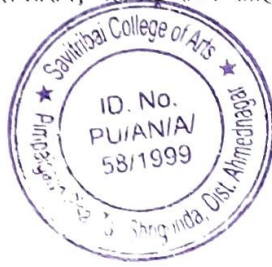
२६ जानेवारी १९३१ गेजी करगड म्युनिसिपालटीवर तिरंगा फडकावून तसेच आपल्या हायस्कूलमध्ये सकाळी झेंडा उभारून 'वंदे मातरम्' च्या घोषणा दिल्या. त्यांनी आपल्या सहकाऱ्यांबरोबर राष्ट्रगीत गायले म्हणून यशवंतराव चव्हाण यांना अटक झाली. अठरा महिन्यांच्या सश्रम कारावसाची शिक्षा त्यांना झाली. यशवंतरावांनी नमूद केले आहे की, त्यांच्या जीवनात भावनाशीलता कमी होऊन विचारांची खोली वाढण्याची प्रक्रिया ही जेलमध्येच झाली. 'जेलमधील हा काळ म्हणजे एक प्रकारे माझे विद्यापीठीय जीवनच होते. येथे भेटलेली माणसे, वाचलेली पुस्तके, झालेल्या चर्चा आणि त्यातून आलेली नवी जाण या सर्व जीवनाला शक्ती देणाऱ्या व पोषक गोष्टी होत्या,' असे देखील त्यांनी नमूद केले आहे. विसापूर येथील कारागृहात यशवंतरावांनी 'गांधीवाद' या विषयावर भाषण केले. गुजराती भाषा शिकले, पुढे लि.भाषिक मुंबई राज्याचा मुख्यमंत्री झाल्यावर त्यांना फार उपयोग झाला. नव्या नव्या गोष्टी प्रयत्नपूर्वक आत्मसात करायच्या आणि त्यांचा आत्मविश्वासपूर्वक उपयोग करून दाखवायचा हे देखील त्यांना कारागृहातच शिकायला मिळाले. कारागृहातून बाहेर आल्यानंतर महात्मा गांधींच्या आदेशानुसार यशवंतराव अस्पृश्यता निवारणाच्या कामाला लागले.

अधिक माहितीसाठी संदर्भ ग्रंथ :

१. मधुकर भावे, यशवंतराव ते विलासराव, मनोविकास प्रकाशन, पुणे, २००८.
२. भास्कर भोळे, यशवंतराव चव्हाण राजकारण आणि साहित्य, साकेत प्रकाशन, औरंगाबाद, २००४.
३. यशवंतराव चव्हाण, आत्मचरित्र, कृष्णाकांठ, रोहन प्रकाशन, मुंबई, २०१२.
४. गमभाऊ जोशी, यशवंतराव चव्हाण : इतिहासाचे एक पान, केसरी प्रकाशन, पुणे, १९७६.
५. लक्ष्मणशास्त्री जोशी (संपा.), श्री. यशवंतराव चव्हाण अभिनंदन ग्रंथ, मुंबई, १९६१.
६. गोविंद तळवलकर, यशवंतराव चव्हाण व्यक्तित्व व कर्तृत्व, मौज प्रकाशन, मुंबई, १९६१.
७. ना.धो.महानोर, यशवंतराव चव्हाण, साकेत प्रकाशन, औरंगाबाद, २००६.
८. राजेंद्र व्होग, स्वातंत्र्योत्तर काळातील वैचारिक वाडःमय, अमृतसंचय, पुणे मराठी ग्रंथालय, पुणे, २००२.
९. सरोजिनी बाबर, मी पाहिलेले यशवंतराव, महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ, मुंबई, २००७.

PRINCIPAL

Savitribai College of Art's
Pimpalgaon Pise, Tal. Shrigonda, Dist. A.Nagar